

Spiritualita v sociální práci a inspirace v jiných oborech¹

Nicole Emrová

DOI: 10.32725/cetv.2023.011

Abstrakt: V sociální práci je kladen důraz na uplatňování holistického přístupu k člověku, který zahrnuje čtyři dimenze (bio-psycho-socio-spirituální), jež společně tvoří jednotu. Zájem o spiritualitu v posledních desetiletích výrazně vzrostl jak v zahraniční, tak i v české sociální práci. Cílem článku je představit koncepty spirituality vybraných oborů spolupracujících se sociální prací, jako je psychologie náboženství, sociologie náboženství, religionistika a teologie, a naznačit možné oblasti, které mohou být inspirací pro integraci spirituality do kontextu sociální práce. Čtenář článku získá základní orientaci v možných pojetích spirituality v sociální práci a příbuzných oborech. Všechny zmíněné obory vyzývají k vnímání spirituality jako neoddělitelné součásti člověka a společnosti, jako aspektu, který může být individuálně naplňován nejrůznějšími obsahy a projevy náboženské i nenáboženské povahy. Porozumění a uchopení spirituality a její začlenění do praxe se stává pro sociální pracovníky velkou výzvou.

Klíčová slova:

spiritualita, náboženství, sociální práce, psychologie náboženství, sociologie náboženství, religionistika, teologie

Úvod

V pomáhajících profesích je dlouhodobě voláno po uplatňování holistického přístupu k člověku, který jej vnímá jako jednotu tvořenou biologickou, duševní, sociální a spirituální dimenzí.² Pohled na člověka jako na neopakovatelnou, individuální a úplnou lidskou bytost, která je tvořena zmíněnými dimenzemi, je jedním z důležitých principů pomáhajících profesí. Jankovský poukazuje na to, že se do bio-psycho-sociálního kontextu v posledních letech začíná v mnohých oborech čím dál více zapojovat rozměr duchovní. Upozorňuje na to, že je-li opomíjena nebo vytěšňována některá ze zmíněných dimenzí, může docházet k nebezpečnému redukcionismu, neboť všechny složky člověka jsou navzájem propojeny, hierarchicky uspořádány a tvoří vzájemnou

¹ Vznik tohoto příspěvku byl podpořen grantem Grantové agentury Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích GAJU č. 138/2019/H.

² Alois Kříšťan, 'Praktická teologie, pastore a sociální práce – mezioborové souvislosti', in *Praktické teologie pro sociální pracovníky*, ed. Michael Martinek (Praha: Jabok, 2008), 22–23.

jednotu, jež může být ohrožena.³ Co je však myšleno spirituální dimenzí člověka? Jaké koncepty přináší do teorie a do praxe? A jak k ní lze v rámci sociální práce přistupovat? Odpovědi na tyto a další otázky si v posledních desetiletích pokládají čeští i zahraniční autoři, kteří se tématu spirituality v sociální práci věnují. V možnostech článku není pojmout téma v celé jeho šíři, ani zodpovědět všechny související otázky, nýbrž prostřednictvím studia a analýzy elementárních literárních pramenů zmapovat a představit, jaké koncepty spirituality lze nalézt ve vybraných oborech, a následně se pokusit nalézt argumenty pro možné využití a inspiraci v sociální práci. Článek je kompilací konceptů spirituality ve vybraných oborech, které mohou být inspiračními zdroji pro sociální práci v tématu spirituality, a přináší stručný přehled možných perspektiv, a může tedy sloužit jako vstupní orientace v předkládané problematice. Východiskem pro volbu konkrétních pramenů bylo hledání jednotlivých autorů, jejich děl a klíčových slov v českém a anglickém znění v databázích knihoven, prostřednictvím Google Scholar, v databázi JSTOR, ResearchGate a na platformě Taylor & Francis. Kritériem pro výběr zdrojů bylo obecné zaměření či úvod do studia a tématu, tj. byly vybírány v co největší míře texty a autoři, kteří se zaměřují spíše na vstupní orientaci než na hlubší analýzu konkrétní specifické části tématu.

Spiritualita jako výzva sociální práce

Sociální práce je úzce provázána s konkrétní společností, ve které je vykonávána. Je ovlivněna historickou tradicí dané země, kulturním systémem, zvyklostmi a společenskými hodnotami.⁴ Její role i využívané nástroje se v průběhu času proměňují, neboť je také úzce provázána se sociální politikou státu a reaguje na široké spektrum sociálních problémů ve společnosti.⁵ Nabízí pestrou škálu pomoci a služeb, přičemž její různorodost je chápána prostřednictvím typologie administrativního, profesionálního, filantropického a aktivistického pojetí, které se pojí s různými představami o sociální práci.⁶ Předmět sociální práce je chápán jako situace klienta, která je individuálně specifická a vychází z interakce mezi lidmi a nároky sociálního prostředí, což vytváří výlučnou odbornost sociální práce jako oboru. Zároveň je to právě každý sociální pracovník, kdo určuje výslednou podobu sociální práce.⁷ Pestrá horizontální i vertikální struktura oboru je spojena jak s různými cílovými skupinami, tak s faktem, že je sociální práce vykonávána v různých resortech veřejné i soukromé sféry, což přináší specifická témata a otázky typické pro danou oblast, její teoretická východiska i podobu praxe.⁸ Souběžně však sociální práce čelí výzvám a novým tématům také jednotně, jako obor, a to na národní i mezinárodní úrovni. Jedním z těchto témat je spiritualita, což mimo jiné souvisí s požadavkem holistického pojetí člověka v pomáhajících profesích, jak bylo uvedeno výše. Zájem o spiritualitu, vycházející z empirických poznatků, zejména v zahraniční anglo-americké sociální práci v posledních desetiletích výrazně vzrostl.⁹ Je stále více uznáváno, že spiritualita hraje důležitou roli v životě mnoha, byť ne všech, klientů¹⁰ a je také důležitá pro

3 Jiří Jankovský, *Etika pro pomáhající profese* (Praha: Triton, 2003), 18

4 Věra Novotná, Věra Schimmerlingová, *Sociální práce, její vývoj a metody* (Praha: Karolinum, 1992), 19.

5 Igor Tomeš, 'Proměny obsahu sociální práce a náročnosti profese sociálních pracovníků', *Fórum sociální práce* 2, č. 2 (2015): 53–55, https://forumsocialniprace.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/10/2016/04/Igor_Tomes_53-65.pdf.

6 Libor Musil, 'Typologie pojetí sociální práce', in *Sociálna pedagogika, sociálna práca a sociálna andragogika – aktuálne otázky teórie a praxe*, eds. Anna Tokárová, Tatiana Matulayová (Prešov: Filozofická fakulta, 2008), 42–48.

7 Markéta Elichová, *Sociální práce. Aktuální otázky* (Praha: Grada, 2017), 12–21.

8 MPSV ČR, *Doporučený postup 1/2018 k realizaci činností sociální práce na pověřených obecních úřadech, obecních úřadech obcí s rozšířenou působností a krajských úřadech*, ze dne 22. 3. 2018, 4, https://www.mpsv.cz/documents/20142/225517/DP_1_2018.pdf/bcc5621b-b0de-2103-99b9-8667d30a3546.

9 David R. Hodge, 'Spiritual Assessment: A Review of Major Qualitative Methods and a New Framework for Assessing Spirituality', *Social Work* 46, č. 3 (2001): 203–204, DOI: 10.1093/sw/46.3.203.

10 David R. Hodge, 'The evolution of spirituality and religion in international social work discourse: Strengths and limitations

řadu sociálních pracovníků.¹¹ Proto se stále silněji apeluje na to, aby se stala součástí praxe jako jeden z aspektů holistického přístupu, například formou duchovního posouzení (*spiritual assessment*),¹² a také aby byla integrována do vzdělávacích osnov budoucích sociálních pracovníků.¹³ Při respektování dříve předložených východisek lze očekávat, že se rozdílná forma integrace jednotlivých témat bude dotýkat i spirituality – pro některé sféry sociální práce to bude téma klíčové, pro některé okrajové. Požadavky na holistický přístup se mimo jiné promítly do mezinárodních dokumentů korigujících podobu globální sociální práce, jako jsou *Globální kvalifikační standardy vzdělávání v sociální práci* vydané Mezinárodní federací sociálních pracovníků IFSW¹⁴ a Mezinárodní asociací škol sociální práce IASSW¹⁵, které řadí spiritualitu mezi faktory, jež jsou nedílnou součástí interakcí mezi lidmi a jejich sociálním prostředím. Sociální pracovníci by měli znát způsoby, jakými tradice, kultura, víra a náboženství ovlivňují lidské fungování, a reflektovat všechny faktory, které mohou být pro klienty zdroji anebo překážkami jejich růstu a rozvoje.¹⁶ Tyto globální výzvy se dotýkají také české sociální práce. Duchovní perspektiva sociální práce má v Evropě, Česku i na Slovensku dlouholetou tradici sociálních služeb a sociálních zařízení, jejichž fungování bylo – a v současnosti stále je – nesené biblicko-křesťanskými duchovními inspiracemi.¹⁷ Ačkoliv je česká společnost oproti zahraničí obecně v tématu spirituality a náboženství poměrně specifická (a to přinejmenším na evropské úrovni), je možné rovněž nalézt i jistou podobnost se zahraničím, neboť i tam byl v minulosti spirituální diskurz nesen především církevními společnostmi.¹⁸ Koncept, jakým je uchopena a využívána spiritualita v zahraniční sociální práci, je tedy přímým zdrojem inspirace a vedle něj lze zalézt potenciál také v příbuzných oborech sociální práce.

Poznatky vybraných oborů jako impulsy pro sociální práci

Sociální pracovník často při řešení klientovy situace spolupracuje s ostatními odborníky, jako jsou psychologové, lékaři, právníci, pedagogové a mnozí další.¹⁹ Klíčovou součástí práce je vztah sociálních pracovníků ke klientům, se kterými se setkávají v nelehkých životních situacích, kdy potřebují určitou míru profesionální pomoci a podpory.²⁰ Sociální pracovník potřebuje určité znalosti a dovednosti k tomu, aby mohl vstupovat do klientovy životní situace, mohl jí poznat, posoudit a porozumět jí v její celistvosti a komplexnosti. Kromě znalostí ze sociální práce se tak opírá o řadu poznatků z ostatních vědních oborů,²¹ s nimiž má sociální práce řadu styčných

---

of the contemporary understanding', *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought* 37, č. 1 (2018): 3, DOI: 10.1080/15426432.2017.1350125.

11 Kelli M. Larsen, 'How Spiritual Are Social Workers? An Exploration of Social Work Practitioners' Personal Spiritual Beliefs, Attitudes, and Practices', *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought* 30, č. 1 (2011), 18–19, DOI: 10.1080/15426432.2011.542713.

12 David R. Hodge, 'A Template for Spiritual Assessment: A Review of the JCAHO. Requirements and Guidelines for Implementation', *Social Work* 51, č. 4 (2006): 317, DOI: 10.1093/sw/51.4.317.

13 Juliet Rothman, 'Spirituality: What We Can Teach and How We Can Teach It', *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought* 28, č. 1–2 (2009): 161–162, DOI: 10.1080/15426430802644198.

14 International Federation of Social Workers.

15 International Association of Schools of Social Work.

16 Stanislava Ševčíková, 'Mezinárodní a český kontext Globálních kvalifikačních standardů vzdělávání v sociální práci vydaných IFSW a IASSW', *Sociální práce / Sociální práce* 5, č. 4 (2007): 49–54, <https://socialniprace.cz/wp-content/uploads/2020/10/2007-4.pdf>.

17 Heinrich Pompey, Jakub Doležel, Pavel Bajer, 'Editorial', *Sociální práce / Sociální práce* 6, č. 4 (2008): 1–2, <https://socialniprace.cz/wp-content/uploads/2020/10/2008-4.pdf>.

18 Jan Kaňák, 'Postavení diskurzu spirituality v sociální práci', *Sociální práce / Sociální práce* 13, č. 5 (2015): 35. <https://socialniprace.cz/wp-content/uploads/2020/11/2015-4.pdf>.

19 Radka Janebová, Barbora Celá, 'Kritická praxe mezi „jinou“ sociální prací a aktivismem', *Sociální práce / Sociální práce* 14, č. 2 (2016): 23, <https://socialniprace.cz/wp-content/uploads/2020/11/2016-2.pdf>.

20 Karel Kopřiva, *Lidský vztah jako součást profese* (Praha: Portál, 2016), 14–15.

21 Jana Levická, *Teoretické aspekty sociální práce* (Trnava: Trnavská univerzita, 2002), 23.

ploch²² a s některými z nich sdílí určité techniky a postupy.²³ Má-li se sociální pracovník zabývat spiritualitou, potřebuje k tomu zejména znalosti o její podstatě, aspektech, o podobách projevu a potenciálním vlivu na život člověka i společnosti, neboť může být jak zdrojem pro řešení či alespoň zlepšení klientovy situace, tak naopak může vést ke vzniku či prohloubení problémů, se kterými se klienti potýkají.²⁴ Je-li spiritualita jedním z témat, kterými se klient – a společně s ním sociální pracovník – zabývá, je sebe-reflexe pracovníkovi vlastní spirituality velmi podstatnou součástí samotné praxe, neboť může vést k ujasnění a pochopení vlastních přesvědčení, hodnot, postojů a názorů.²⁵

Níže představím psychologii náboženství, religionistiku, sociologii náboženství a teologii a jejich koncepty spirituality jako možné zdroje a argumenty pro implementaci spirituality do sociální práce. Psychologie náboženství a sociologie náboženství byly vybrány jako subdisciplíny oborů psychologie a sociologie, které jsou dle Minimálního standardu vzdělávání v sociální práci Asociace vzdělavatelů v sociální práci jedněmi ze základních disciplín studia sociální práce. Religionistika byla vybrána, neboť je to obor, který se zabývá studiem náboženství a přináší množství informací a jejich srovnání pro porozumění náboženským představám, rituálům, mýtům a dalším, a to napříč kulturami a společnostmi. Teologii zmiňuji, neboť sociální práce je neoddelitelně spjata s křesťanskými východisky a také s osobní motivací samotných pracovníků, přičemž křesťanství je jako jedno z náboženství jedním z významných zdrojů pomáhání. Kromě uvedených je spiritualita a náboženství přítomné v řadě dalších oborů, jako je filozofie, antropologie, pedagogika a mnohé další. Vzájemná propojenost poznatků nedovoluje vždy striktní vymezení a oddělení vybrané perspektivy oboru, proto jmenované představují elementární platformu, která může být využita k uchopení tématu.

Psychologie náboženství

Sociální práce je úzce provázána zejména s psychologií, která byla historicky jejím nejbližším „spojencem“, a to jak na úrovni teorií, tak praktických metod.²⁶ Psychologie náboženství je specifickou aplikovanou disciplínou psychologie, jejímž předmětem je zkoumání zákonitostí náboženského chování, postojů, zkušeností a hodnot lidí, kteří věří v existenci a vliv božských nebo jiných nadpřirozených sil.²⁷ Náboženské projevy mohou nabývat v životě lidí různých manifestací – mohou to být názory, které se pojí s myšlením a snahou porozumět věcem (legendy, mýty, představy o bohu, dogmata), individuální i kolektivní způsoby chování (rituály, kultovní zvyklosti) a zážitky, které představují vnitřní pole individuálních zkušeností různé intenzity.²⁸ Názory, postoje, představy, chování, zkušenosti, hodnoty a další – to jsou témata společná jak pro psychologii, tak pro sociální práci a pro společnou komunikaci mezi pracovníkem a klientem, kde může v různé intenzitě a podobě vystupovat spiritualita a náboženství.

Existují dva přístupy k definici náboženství. Funkcionální přístup se zaměřuje na funkce, které náboženství zaujímá v životě jednotlivců. Jde o to, že náboženství je jedním ze způsobů, jak

22 Daniela Květenská, *Úvod do sociální práce pro pomáhající profese* (Hradec Králové: Gaudeamus, 2009), 27.

23 Pavel Navrátil, *Teorie a metody sociální práce* (Brno: Marek Zeman, 2001), 19.

24 Michal Opatrný, *Sociální práce a teologie. Inspirace a podněty sociální práce pro teologii* (Praha: Vyšehrad, 2013), 190.

25 David M. Allick, *Attitudes toward Religion and Spirituality in Social Work Practice. MSW Clinical Research Paper* (Saint Paul: St. Catherine University and University of St. Thomas, 2012), 7–8.

26 Igor Tomeš, 'Sociální práce ve vztahu k jiným společenskovědním disciplínám', in *Spolupráce v sociální práci. Sborník z konference IX. Hradecké dny sociální práce*, ed. Radka Janebová (Hradec Králové: Gaudeamus, 2013), 29.

27 Michal Stríženec, *Súčasná psychológia náboženství* (Bratislava: IRIS, 2001), 10.

28 Nick G. Holm, *Úvod do psychologie náboženství* (Praha: Portál, 1998), 9–10.

odpovídat a vyrovnávat se s otázkami lidské existence, jako je život a jeho smysl, smrt, utrpení, nespravedlnost a další. Substanciální přístup se vedle toho zaměřuje na obsah náboženství, tedy na víru, emoce, praktiky a vztahy jednotlivců ve spojitosti s bohem, vyšší mocí nebo transcendencí. Jádrem náboženství je z hlediska tohoto přístupu posvátno.²⁹ Posvátno může nabývat různých obsahů a variant.³⁰ Psychologie také rozlišuje *náboženství* jako specifický kulturní jev, který zahrnuje symbolický systém, sociální instituce a subjektivní aspekty, a *religiozitu* neboli *náboženskost* jako psychologický a sociologický fakt, tedy náboženství individuálně prožívané jedincem, zahrnující celý komplex jevů včetně myšlení, prožívání a konání.³¹ Od 80. let 20. století se z širokého, nediferencovaného náboženství začíná oddělovat spiritualita jako pojem, který zastřešoval nové formy náboženských směrů, které se začínaly objevovat vedle tradičních náboženství.³² Dnes je spiritualita v psychologii považována za nedílnou součást osobnosti.³³ Tato poněkud nejasná konceptualizace pojmů náboženství a spirituality, která se objevuje i v dalších oborech, vedla k tomu, že oba pojmy jsou zaměnitelné a nekonzistentně používány.³⁴ Obecně lze shrnout, že konotace spirituality jsou více osobní a psychologické, zatímco konotace náboženství jsou více institucionální a sociologické.³⁵ V tomto textu, v souladu s názory převládajícími v sociální práci, považuji spiritualitu za širší konstrukt než náboženství³⁶ a budu nadále užívat termín spiritualita. Ostatně, jak uvádí Allport, nelze předpokládat, že existuje pouze jedna forma náboženské zkušenosti.³⁷ Spiritualita může být vyjadřována a prožívána taktéž mimo rámec náboženských organizací jako nenáboženská,³⁸ a proto by její vymezení pouze v rámci definic tradičních náboženství nebylo dostatečné. Také Zinnbauer považuje spiritualitu za širší koncept než náboženství a definuje ji jako osobní nebo skupinové hledání posvátného.³⁹ *Hledání* jsou pokusy o identifikaci, artikulaci, udržení či transformaci posvátna. Proto je možné, aby koncepty jako já (duše, božské ctnosti, činy spravedlnosti a soucitu), vztahy (k druhým, láska, posvátnost manželství), místo (posvátná místa, domácí svatyně) a čas (náboženský kalendář, posvátné okamžiky v životě jako narození, svatba, smrt) nabývaly charakteristiky posvátného v životech lidí a naplňovaly jejich spiritualitu.⁴⁰ Za *posvátné* je považována božská bytost či bytosti, konečná realita či pravda, které jsou takto vnímány jednotlivcem.⁴¹ Je-li spiritualita naplňována hledáním posvátného uvnitř určité tradice, která se projevuje systémem víry, praktik a konkrétních hodnot zakotvených v institucích a tradicích, lze hovořit o její konkrétní manifestaci jako o náboženství. Spiritualita tedy obsahuje řadu jevů a náboženství je jednou z cest, jak jí vyjádřit.⁴²

U obou oborů je v centru zájmu člověk jako osoba, jeho prožívání, chování a sociální vztahy.

29 Brian J. Zinnbauer, Kenneth I. Pargament et al., 'Religion and Spirituality. Unfuzzifying the Fuzzy', *Journal for the Scientific Study of Religion* 36, č. 4 (1997): 549–550, <https://www.jstor.org/stable/1387689?origin=JSTOR-pdf>.

30 Kenneth I. Pargament, *Spiritually Integrated Psychotherapy: Understanding and Addressing the Sacred* (New York: Guilford Press, 2007), 32–49.

31 Stríženec, *Súčasná psychológia náboženství*, 38–39.

32 Pargament, *Spiritually Integrated Psychotherapy: Understanding and Addressing the Sacred*, 30–31.

33 Pavel Moravec, Alena Slezáčková, 'Psychometrické vlastnosti české verze škály Spirituální inteligence D. Kinga', *Psychologie a její kontexty* 9, č. 1 (2018): 84, https://psychkont.osu.cz/fulltext/2018/2018_1_7_MS_Moravec_Slezackova.pdf https://psychkont.osu.cz/fulltext/2018/2018_1_7_MS_Moravec_Slezackova.pdf.

34 Zinnbauer, Pargament et al., 'Religion and Spirituality', 549–550.

35 Ralph W. Hood et al., *The Psychology of Religion An Empirical Approach* (New York: Guilford Press, 2009), 9.

36 Brian J. Zinnbauer, Kenneth I. Pargament, 'Religiousness and Spirituality', in *Handbook of the psychology of religion and spirituality*, eds. Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park (New York: The Guilford Press, 2005), 21–39.

37 Daniel L. Pals, *Osm teorií náboženství* (Praha: ExOriente, 2015), 385–388.

38 Pavel Řičan, *Psychologie náboženství a spirituality* (Praha: Portál, 2007), 50–52.

39 Zinnbauer, Pargament, 'Religiousness and Spirituality', 21–39.

40 Pargament, *Spiritually Integrated Psychotherapy: Understanding and Addressing the Sacred*, 32–49.

41 Petr C. Hill et al., 'Conceptualizing Religion and Spirituality: Points of Commonality, Points of Departure', *Journal for the Theory of Social Behaviour* 30, č. 1 (2000): 66, DOI: 10.1111/1468-5914.00119.

42 Zinnbauer, Pargament, 'Religiousness and Spirituality', 21–39.

Psychologie náboženství přibližuje niterné individuální prožitky spirituální dimenze a jejich vliv na lidskou psychiku.⁴³ Zkoumá, jakými způsoby na sebe vzájemně působí víra (ať náboženská či nenáboženská) a člověk.⁴⁴ Zabývá se vnitřními, specificky lidskými psychickými jevy, označuje je jako prožívání, které se navenek projevuje chováním, přičemž se zaměřuje na spiritualitu jako na jeden z faktorů, které prožívání a chování ovlivňují. Sociální práce tyto interakce nazírá v kontextu sociálního fungování jedince jako na zdroje a možnosti pro řešení osobních a sociálních potíží a zlepšení sociálního fungování, nebo naopak jako na možná rizika a faktory, které působí negativně.⁴⁵ Poznatky psychologie náboženství (a dalších, které se zajímají o vliv náboženství a spirituality na psychiku člověka, jako je psychologie osobnosti, lidské motivace, zdraví a další)⁴⁶, konkrétní významy psychických jevů náboženského rázu pro jedince i skupiny, se tak stávají dalším ze zdrojů, které sociální pracovník může využívat při posuzování životní situace klienta. Poznání základních aspektů spirituality, jednotlivých manifestací a oblastí, kde může působit a projevovat se, orientace na vnitřní svět člověka a jeho prožívání a snaha o porozumění – to vše by se mělo řadit k základním kompetencím sociálních pracovníků, zejména ve spojitosti s komunikací, neboť právě srozumitelná komunikace s klientem, společná identifikace jeho potřeb, postupů a cílů intervence je klíčová k řešení jeho situace. Posouzení životní situace klienta (které může zahrnovat i to, zda spiritualita je či není tématem společné spolupráce s ohledem na důvody, jako jsou pojetí sociální práce, cílová skupina, oblast vykonávané praxe a další) považuje řada autorů za klíčový úkol sociální práce, za hlavní bod aktivit sociálního pracovníka, od kterého se odvíjí strategie spolupráce s klientem.⁴⁷ Společně s respektem k fyzické, psychické a sociální stránce osobnosti vybízí nejen psychologie náboženství k respektu a akceptaci rovněž duchovní stránky osobnosti jedince.⁴⁸ Osobnost jedince je neodmyslitelně spjata s jeho lidskou důstojností a požadavek respektu k důstojnosti každé osoby je etickým kodexem deklarován jako jedna ze základních hodnot sociální práce.⁴⁹ Tento apel na integraci spirituality jako nezbytné součásti sociální práce zaznívá také v českém kontextu od několika autorů⁵⁰ a je aktuální výzvou jak pro teoretická východiska sociální práce, tak pro oblast praxe. Domnívám se, že podoba integrace v jednotlivých oblastech sociální práce bude odlišná, už z povahy pojetí sociální práce, cílů společné intervence (tj. podoby „zakázky“ od klienta), cílové skupiny, přístupu sociálního pracovníka a dalších. Jednotlivé teoretické koncepty psychologie spojené se spiritualitou jsou již nyní v některých oblastech sociální práce aplikovány a rozvíjeny – duchovní potřeby jsou součástí sociální péče o seniory⁵¹, v paliativní péči se pracuje s konceptem smyslu života⁵², absence duchovních hodnot je spojována s cílovou skupinou drogově závislých.⁵³ Pro jiné oblasti sociální práce je možná role spirituality na úrovni uvědomění si tohoto konceptu, jeho reflexe a k hlubšímu

43 Olga Pechová, *Psychologie náboženství* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011), 9–10.

44 Hood, *The Psychology of Religion An Empirical Approach*, 1.

45 Navrátil, *Teorie a metody sociální práce*, 22–23.

46 Pavel Říčan, 'Spiritualita jako klíč k osobnosti a lidským vztahům', citováno 9. 1. 2021, http://rican.sweb.cz/clanky/Spiritualita%20jako%20klíč%20k%20osobnosti%20a%20k%20lidským%20vztahům.htm#_ftn1.

47 Pavel Navrátil, Radka Janebová a kol., *Reflexivita v posouzení životní situace klientek a klientů sociální práce* (Hradec Králové: Gaudeamus, 2010), 9–11.

48 Jaro Krivohlavý, 'Spiritualita a religiozita pacienta', 3. února 2007, citováno 18. 11. 2020, <http://jaro.krivohlavy.cz/spiritualita-a-religiozita-pacienta>.

49 Společnost sociálních pracovníků ČR, 'Etický kodex sociálního pracovníka České republiky', citováno 18. 11. 2020, <https://www.socialnipracovnici.cz/file-share/69f49e59-fb45-450d-84ff-aa7900ac7156>.

50 Jakub Doležel, Věra Suchomelová, Jan Kaňák.

51 Věra Suchomelová, 'Spirituaální potřeby seniorů v sociální péči', *Sociální práce / sociálna práca* 14, č. 5 (2016): 93, <https://socialniprace.cz/wp-content/uploads/2020/11/2016-5.pdf>.

52 Marie Svatošová, *Hospice a umění doprovázet* (Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011), 115.

53 Stanislav Kudrle, 'Úvod do bio-psycho-socio-spirituálního modelu závislosti', in *Drogy a drogově závislosti mezioborový přístup*, ed. Kamil Kalina a kol. (Praha: Úřad vlády České republiky, 2003), 91.

zapojení do samotné praxe docházet nemusí.

Oblastmi pro možnost inspirace v sociální práci mohou být také nejrozumnější data z empirických výzkumů rozmanitého zaměření, která v jistém kontextu vzdorují představám, že žijeme ve společnosti, v níž je náboženství překonané, zbytečné a pouze dohasíná.⁵⁴ Aktuální diskuze o tématu hovoří jinak – zájem o náboženství a spiritualitu stoupá na poli duševního zdraví a well-being,⁵⁵ značně vzrostl počet publikovaných teoretických prací i výzkumných studií z oblasti psychologie náboženství⁵⁶ a počet empirických studií o spiritualitě, která je relativně novým fenoménem, se od 60. let 20. století do počátku 21. století zčtyřnásobil.⁵⁷ Většina empirických zjištění ohledně spirituality, které psychologie přináší, je spojována s nejrozumnějšími benefity v životě jedince, což vytváří otázku, zda a jak se zapojuje sociální práce do participace na těchto benefitech v životech klientů. Pro sociální práci jsou tyto nejrozumnější studie a výzkumy možnými argumenty, proč by mělo být důležité reflektovat spiritualitu jak u klientů, tak u samotných pracovníků a proč ji případně zapojit do intervencí s klienty. Jmenujme například zjištění, že prožívaná náboženská zkušenost pomáhá při hledání smyslu života⁵⁸, že praktikování modlitby či meditace je spojováno s určitými aspekty zdravého životního stylu⁵⁹, vysoká míra žité vnitřní religiozity snižuje úzkost ze smrti⁶⁰, praktikování meditace v rámci všímavosti (*mindfulness*) je spojováno s lepší emoční regulací a relaxačními schopnostmi⁶¹ a mnohé další (viz např. H. Koenig nebo D. R. Hodge). Z výše uvedeného by se mohlo zdát, že spiritualita přináší jednoznačné benefity a může se stát jakýmsi univerzálním zdrojem podpory a motivace. Tato perspektiva by však byla jednostranná a nepřesná, neboť spiritualita může být v životě člověka také faktorem negativním. Může se stát překážkou pro duševní zdraví, sociální uplatnění nebo rozvoj osobnosti.⁶² Mezi negativní spirituální zážitky lze zařadit pocity dekonstrukce a ztrátu ega, pocity izolace či osamělosti.⁶³ Negativní, nezdavá až patologická spiritualita se projevuje například nenávistí vůči jinak smýšlejícím, urputnou snahou o bezhříšnou svatost, přehnaným strachem z Božího trestu a strachu z hříchu, bludnými náboženskými myšlenkami a blouzněním, náboženskou touhou po moci, útekem před světem, věnováním se okultním praktikám, členstvím v sektě a dalšími.⁶⁴ Situace, ve kterých se spiritualita projevuje tímto způsobem, jsou velmi náročné, a nespádají ani tak do kompetencí sociálního pracovníka, jako spíše psychologa či psychiatra. Při práci s takovými klienty je na místě nejen

54 Pavel Říčan, 'Psychologie (a) náboženství', citováno 18. 11. 2020, <http://rican.sweb.cz/clanky/07psycharel.htm>.

55 Alena Slezáčková, Eva Janštová, 'Vztah spirituální inteligence a duševního zdraví: význam nalézání osobního smyslu a duchovní praxe', *E-psychologie* 10, č. 2 (2016): 19, https://e-psycholog.eu/pdf/slezackova_janstova.pdf.

56 Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park, 'Integrative Themes in the Current Science of the Psychology of Religion', in *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, eds. Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park (New York: The Guilford Press, 2005), 4.

57 Pargament, *Spiritually Integrated Psychotherapy: Understanding and Addressing the Sacred*, 30.

58 Nina P. Azari, John Missimer, Rudiger J. Seitz, 'Religious experience and emotion: Evidence for distinctive cognitive neural patterns', *International Journal for the Psychology of Religion* 15, č. 4 (2005): 263–281, https://doi.org/10.1207/s15327582ijpr1504_1.

59 Nanna Herning Svensson et al., 'Religiosity and Health-Related Risk Behaviours in a Secular Culture – Is there a Correlation?', *Journal of Religion and Health* 59, č. 5 (2020): 2382, DOI: 10.1007/s10943-019-00919-2.

60 Daryl R. Van Tongeren et al., 'The Existential Function of Intrinsic Religiousness: Moderation of Effects of Priming Religion on Intercultural Tolerance and Afterlife Anxiety', *Journal for the Scientific Study of Religion* 53, č. 3 (2013), 508, <https://www.jstor.org/stable/24644034>.

61 Peter Sedlmeier, Juliane Eberth et al., 'The effects of mindfulness meditation: A meta-analysis, Mindfulness', *Psychological Bulletin* 138, č. 3 (2012): 174–189, DOI: 10.1037/a0028168.

62 Pavel Říčan, 'Spirituální identita české psychologie 2006 (slovo do praxe)', in *24. psychologické dny 2006: Prožívání sebe a měnícího se světa: sborník příspěvků z konference*, eds. Daniel Heller, Václav Mertin, Irena Sobotková (Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Katedra psychologie ve spolupráci s Českomoravskou psychologickou společností, 2007), 1, <https://cmpsy.cz/files/pd/2006/texty/pdf/rican.pdf>.

63 Niko Kohls, Harald Walach, Georg Lewith, 'The Impact of Positive and Negative Spiritual Experiences on Distress and the Moderating Role of Mindfulness', *Archive for the Psychology of Religion*, č. 3 (2009): 363, DOI: 10.1163/008467209X12524724282032.

64 Jaroslav Max Kašparů, 'Problémy patologické religiozity v psychiatrické ambulanci', *Interní medicína pro praxi*, č. 8 (2003): 404, <https://www.internimedicina.cz/pdfs/int/2003/08/06.pdf>.

spolupráce s dalšími odborníky, ale především respekt a citlivost ke klientově spiritualitě jako součásti jeho tíživé životní situace.

Religionistika

Religionistika je oborem, který se úzce specializuje na studium náboženství a náboženských fenoménů.⁶⁵ K náboženství přistupuje jednak jako k dějinnému a sociálnímu jevu, který se zjevuje v určitém kontextu,⁶⁶ a jednak jako k antropologické konstantě, neboť bez ohledu na konkrétní podoby, čas i místo lze v historii lidstva opakovaně narážet na duchovní strukturu společnou všem lidem.⁶⁷ Podobně jako u jiných oborů není definice náboženství jednoduchá ani jednoznačná, avšak bývá spojováno s normami, hodnotami, pravidly a také s určitými znaky, jako jsou náboženské zkušenosti lidí ve formě rituálů, modliteb, meditace, poutí, slavností a další. Důležitým pojmem je religiozita, chápána jednak jako přítomnost náboženství v populaci, jednak jako obsahová stránka, tedy to, jak je prožívána a jak ovlivňuje život lidí.⁶⁸ Nabývá dvou základních dimenzí – tradiční religiozita je svázána s náboženskými institucemi typu církve, alternativní religiozita se odehrává mimo tradiční náboženské struktury a často nabývá charakteru privatizované, individualizované a synkretické zbožnosti. Bývá označována také jako nová religiozita nebo spiritualita, zejména jako spiritualita nenáboženská, která bývá stavěna do protikladu k náboženství.⁶⁹ Pro religionistiku jsou klíčové náboženské zkušenosti, přesněji pojem *posvátno*, které, jak uvádějí Otto či Eliade, zahrnuje prožitky nevšední, individuální lidské zkušenosti, pocity spojené s čímsi svou povahou nadpozemským, mimořádným, ohromujícím a nezvyklým.⁷⁰ Posvátné (to, co je „jiné“) stojí v protikladu ke světskému (tomu, co je „běžné“) a tento protiklad spočívá ve významu, který lidé té které skutečnosti přisuzují. Právě „jinakost“ určitých skutečností je spojena s posvátností.⁷¹ Tyto dvě modalitty zkušenosti, dva způsoby bytí ve světě, posvátné a profánní, se objevují v různých podobách napříč historií, zeměmi i kulturami.⁷² Eliade tvrdí, že cokoli z běžného světa se může proměnit ve znamení posvátného, pokud se pro to lidé rozhodnou, a mnohé symboly posvátna lze nalézt ve světě přírody (posvátné stromy, kameny atd.).⁷³ Skutečnost, že posvátné může být i to, co se nachází mimo sféru, která je obvykle chápána jako náboženská, je pro sociální práci velmi inspirativní.⁷⁴ Poskytuje prostor pro uvažování o roli spirituality v životě klienta tam, kde by možná na první pohled nebyl této reflexi dán z nejrůznějších důvodů prostor. Během posuzování životní situace klienta se sociální pracovník opírá nejen o objektivistická data a zjištění, ale především by měl usilovat o pochopení klientovy situace a porozumění významům jednotlivých faktorů, tj. tomu, co je pro člověka významné, co považuje za důležité, jakým skutečností přisuzuje smysl a hluboký význam ve svém životě.⁷⁵ Znalosti, které přináší religioni-

65 Břetislav Horyna, *Úvod do religionistiky* (Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1994), 9.

66 Karel Werner, 'K metodologii studia náboženství se zvláštním ohledem na roli filozofie náboženství a na postavení teologie', *Religio: revue pro religionistiku* 1, č. 1(1993): 9, https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/124616/2_Religio_1-1993-1_4.pdf?sequence=1.

67 František Vrhel, 'Hledání religionistiky Mircei Eliada', *Religio: revue pro religionistiku* 5, č. 2 (1997): 151–152, https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/124807/2_Religio_5-1997-2_8.pdf?sequence=1.

68 Ivan O. Štampach, *Přehled religionistiky* (Praha: Portál, 2008), 45.

69 Ivan O. Štampach, 'Nenáboženská spiritualita jako téma na pomezí religionistiky a jiných humanitních oborů', *Pantheon* 12, č. 2 (2017): 52–54, https://dk.upce.cz/bitstream/handle/10195/72810/2017-2_Stampach.pdf?sequence=1.

70 Pals, *Osm teorií náboženství*, 256.

71 Zdeněk Vojtíšek, Pavel Dušek, Jiří Motl, *Spiritualita v pomáhajících profesích* (Praha: Portál, 2012), 16–17.

72 Mircea Eliade, *Posvátné a profánní* (Praha: Oikymen, 2006), 11–17.

73 Pals, *Osm teorií náboženství*, 271–277.

74 Juraj Franek, *Naturalismus a protekcionismus ve studiu náboženství* (Brno: Masarykova univerzita, 2017), 16.

75 Pavel Navarátil, 'Pravda v posouzení životní situace', in *Sborník z konference V. Hradecké dny sociální práce 2008*, eds. Radka Janebová, Martin Smutek (Hradec Králové: Gaudeamus, 2008), 11–25.

stika o náboženských fenoménech ve společnosti či určitých skupinách, mohou přinejmenším podpořit otevřenost v dialogu s klientem pro jeho či její interpretaci posvátna či jedinečnosti okamžiků nebo lidí v životě. Religionistika předkládá zajímavou perspektivu, že i pro nesmiřitelně nenáboženského člověka se běžná místa či momenty stávají zvláštní v jeho jedinečném univerzu, a získávají tak charakter posvátnosti (např. rodný kraj, místo prvního zamilování atd.)⁷⁶ a v sociální práci mohou vystupovat v rámci spolupráce sociálního pracovníka a klienta. Religionistika se snaží o objektivní vědecký popis, výklad, klasifikaci náboženství a dalších fenoménů s nadhledem a odstupem.⁷⁷ Právě tato perspektiva přináší sociálnímu pracovníkovi cenné poznatky, se kterými může dále pracovat, včleňovat je do intervencí, čerpat z nich. Sociální pracovník získává bohaté znalosti o náboženských systémech, o tom, co vyjadřují s účelem ovlivnit životy svých stoupenců, o kulturách a jejich náboženském kontextu.⁷⁸ Ty zhodnotí jako nezbytné zejména při práci s cizinci, jejichž kulturní, společenské a náboženské pozadí je odlišné od našeho, jež je nám vlastní, a tvoří nezbytné předporozumění kontextům a situacím. Dle individuálních potřeb klienta se stávají nezbytnou součástí spolupráce. Při posuzování životní situace klienta, při nabízení účinné a přiměřené pomoci musí sociální pracovník sesbírat a utřídit rozličná fakta, kterým musí porozumět, a posléze spolu s klientem hledat východiska a řešení jeho situace.⁷⁹ Při integraci spirituality do sociální práce jsou kladeny nároky na kompetence a dovednosti sociálního pracovníka, mezi které se řadí získávání znalostí, a to v první řadě o historii duchovních tradic či provázanosti spirituality a kultury. Získané znalosti by měly jít ruku v ruce s otevřeností a respektem k rozmanitosti podob, kterých může spiritualita nabývat.⁸⁰ Sociální pracovník se setkává s lidmi, kteří často hledají ve svém životě odpovědi na existenciální otázky a na své potíže v sociálním fungování. V souvislosti s obsahem spirituality má každý člověk v současné postmoderní době možnost „hledat“ a skládat prvky různých náboženských, filozofických a duchovních směrů dle vlastního uvážení a preferencí.⁸¹ Vedle tradiční religiozity, která je svázaná s náboženskými institucemi typu církve, stojí religiozita alternativní, která nabývá charakteru privatizované, individualizované a synkretické zbožnosti naplňované mimo tradiční náboženské struktury.⁸² Populární je zejména náboženský eklekticismus, jenž se vyznačuje spojováním prvků z různých náboženství, filozofií, terapeutických praktik a životních stylů.⁸³

Poznatky z religionistiky jsou argumenty dokládající, že dochází nikoliv k zániku či úpadku náboženství, nýbrž k jeho transformaci, kdy nabývá nových rozličných podob.⁸⁴ Ignorovat tuto oblast, vyčleňovat ji z intervencí a považovat za překonanou či zbytečnou může být součástí postoje sociálního pracovníka, pojetí praxe či oblasti výkonu sociální práce anebo může vycházet z osobního nastavení klienta. Pakliže je jedná o vyloučení spirituality plynoucí ze zaměření praxe (např. práce v administrativním pojetí, jejímž předmětem je zejména spravování agendy) či cílové skupiny nebo společně stanových cílů intervence, nemusí za tím vždy stát hluboké nepochopení, nedostatečné kompetence příp. odmítavý postoj pracovníka či klienta. Může se jednat o téma, které se nestává předmětem společné spolupráce, např. protože jejím cílem je něco jiného adekvátně

76 Eliade, *Posvátné a profánní*, 19–20.

77 Vladimír Šiller, *Religiozita a spiritualita ve zdravotní a sociální péči* (Ostrava: Ostravská univerzita, 2017), 11.

78 Werner, 'K metodologii studia náboženství se zvláštním ohledem na roli filozofie náboženství a na postavení teologie', 11.

79 Navrátil, 'Pravda v posouzení životní situace', 12.

80 Rothman, 'Spirituality: What We Can Teach and How We Can Teach It', 161–162.

81 Miroslav Vrzal, 'Religiozita religionistů', *Sacra* 6, č. 1 (2008): 59–60, https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/118462/3_Sacra_6-2008-1_7.pdf?sequence=1.

82 David Václavík, *Náboženství a moderní česká společnost* (Praha: Grada, 2009), 141.

83 Ivan O. Štampach, *Přehled religionistiky*, 159–177.

84 Miroslav Vrzal, 'Studium religionistiky jako duchovní hledání', *Sacra* 7, č. 2 (2009): 73, <http://hdl.handle.net/11222.digilib/118516>.

odpovídajícího zaměření služby či organizace, klient tuto oblast neřeší, případně ji řeší s jiným člověkem či odborníkem, než je sociální pracovník, nebo se jedná o příliš privátní a soukromou záležitost, kterou klient nesvěřuje nikomu. Nesnáze mohou nastat spíše v případě, kdy zájem ze strany klienta je, byť nemusí být nutně explicitně vyjádřen, a přesto není z nějakého důvodu reflektován. Zde vyvstává celá řada otázek, které by jistě bylo vhodné na teoretické i praktické úrovni řešit – kdy a jak téma vnášet do spolupráce s klientem, jak rozlišit náznaky klientova zájmu, zejména nejsou-li vyjádřeny explicitně, jak zohledňovat prostředí a kulturu organizace/zaměstnavatele a mnohé další. Religionistika také přináší vhled do rizik a nebezpečí, která jsou s náboženstvím a náboženskými hnutími a skupinami spojena. Znalost tradiční i alternativní religiozity je jednou z kompetencí, které sociální pracovník může využít v praxi. Proměny náboženství a stoupající zájem o náboženskou i nenáboženskou spiritualitu jsou témata, která se dotýkají jak sociálních pracovníků, tak klientů. Perspektiva religionistiky, podobně jako sociologie náboženství, zdůrazňuje roli sociálního prostředí klientů – rodiny, skupiny, komunity, společnosti, státu, určité kultury. Spiritualita vystupuje v kontextu nároků sociálního prostředí. Není to pouze niterní součást člověka, ale je provázána se sociálním okolím, ve kterém se jedinec nachází, ve kterém funguje a na jehož nároky odpovídá.⁸⁵

Sociologie náboženství

Sociologie náboženství se zabývá tím, jak náboženství ovlivňuje společnost, jedince i skupiny, a jak je jimi zároveň ovlivňováno nazpět.⁸⁶ Důvodem ke studiu náboženství je jeho nezpochybnitelný sociální, politický, kulturní i ekonomický význam ve společnostech celého světa.⁸⁷ Durkheim, podobně jako religionisté, považuje za hlavní rys náboženské víry a rituálů prvek posvátna. Náboženství je podle něj záležitostí výsostně společenskou, neboť formuje představy, rituály a emoční postoje, které od dětství řídí životy členů společnosti.⁸⁸ Náboženství nemůže být vymezeno vztahem k Bohu či bohům, neboť existuje celá řada náboženství, která nemají osobní reprezentace transcendentna, a tudíž by – viděno touto perspektivou – byly z definice náboženství neprávem vyloučeny.⁸⁹ Opět jako v psychologii náboženství se setkáváme se substantiální definicí náboženství, která předpokládá, že existuje podstata, která je všem náboženstvím společná. Definice náboženství je omezena na jeho tradiční viditelné složky – rituály, viditelné církve, zakoušení souborů představ o světě a s nimi související sociální normy a další. To se může ukázat v současné postmoderní společnosti jako poněkud problematické či přinejmenším nedostatečné. Funkcionální definice náboženství naopak tvrdí, že náboženství je odpovědí na lidskou potřebu plnění důležité sociální funkce, která je v podstatě trvalá. Díky šíři této definice může být za náboženství považováno i to, co sebe samo takto neoznačuje. Nedochází tedy k úplnému vymizení náboženských forem, nýbrž k jejich transformaci.⁹⁰ Sociologové při analýze náboženských fenoménů rozlišují mezi religiozitou institucionalizovanou či tradiční, která je organizovaná a vázaná na církevní instituce, a alternativní, jejíž představy, postoje a činnosti jsou vysoce individuální a nelze je zařadit do oficiální věrouky tradičních historických církví.⁹¹ Jedná se zejména o víru v magii (věštce, léčitele, astrologii, amulety přinášející štěstí), mystiku (zkušenosti s kontakty s mrtvými, stavy

85 Pavel Navrátil, Radka Janebová a kol., *Reflexivní posouzení v sociální práci s rodinami* (Brno: MUNI, 2014), 130.

86 Grace Davie, *The sociology of religion* (London: Sage, 2007), 1.

87 Zdeněk Nešpor, Dušan Lužný, *Sociologie náboženství* (Praha: Portál, 2007), 10.

88 Pals, *Osm teorií náboženství*, 150–153.

89 Nešpor, Lužný, *Sociologie náboženství*, 15.

90 Nešpor, Lužný, *Sociologie náboženství*, 15–22.

91 Paul Heelas, *Spiritualities of Life. New Age Romanticism and Consumptive Capitalism* (Malden: Blackwell, 2008), 5.

extáze) a také víru v zázraky nebo Vyšší sílu.⁹² Davie tento jev nazvala již v 90. letech 20. století vírou bez příslušnosti (*believing without belonging*), která je přítomná v celé Evropě a označuje vzrůstající počet lidí, kteří jsou věřící, ale nehlásí se k žádnému organizovanému náboženství.⁹³ Rozvoj alternativní religiozity (někteří autoři ji označují jako spiritualitu) je spojován s jejím vymezením vůči tradiční religiozitě. Spiritualita je označována jako alternativní proud religiozity. Sociologie náboženství popisuje, jakou podobu má vnější manifestace vnitřně prožívaných náboženských prožitků, jak vypadají kolektivními projevy náboženské víry ve společnosti. Pomáhá vysvětlit určité sociální chování lidí, které souvisí s jejich náboženskými motivacemi, kolektivní formy jednání a chování a další fenomény.⁹⁴ Díky ní může sociální práce reflektovat společenské podmínky, ve kterých klienti žijí, ať je to rodina, komunita nebo specifická skupina obyvatel či oblast republiky. Zdůrazňuje roli sociálního prostředí, které klade na jedince nejrůznější požadavky ve formě norem, hodnot, pravidel a očekávání. Náboženství a hledání smyslu, ač do velké míry privatizované, stále zůstává jednou z dimenzí společenského života, a tedy i oblastí zvládání životních situací, do které vstupuje v případě potřeby sociální práce.⁹⁵ Sociální pracovník musí dobře porozumět významům, které připisuje klient objektům kolem sebe – včetně toho, jaký vliv mají na něj a jeho situaci jednotlivé aspekty sociálního prostředí, jako je rodina, komunita, významná sociální skupina, kultura nebo náboženská víra a další. Poznatky a nástroje sociologie napomohou porozumění a interpretaci významů, které jsou součástí každodenního života. Stávají se součástí předporozumění, elementárním návodem pro pochopení a rozpoznání sociálního kontextu individuální životní situace klienta. Klíčovým východiskem jsou národní i mezinárodní výzkumy popisující situaci české společnosti, která rámuje způsoby a možnosti reflexe spirituality v české sociální práci a která se stává odrazovým můstkem pro práci sociálního pracovníka. Znalosti o názorech, hodnotách a postojích Čechů se mohou stát určitým východiskem pro posuzování a hodnocení klientovy individuální situace. Prvotní zjištění by neměla sociální práci jakožto obor odradit od záměru pracovat se spirituální dimenzí. Ačkoliv je v ČR víra v osobního Boha mnohem nižší než v jiných zemích Evropy⁹⁶ a tři čtvrtiny Čechů uvádí, že jsou bez náboženské příslušnosti,⁹⁷ neznamená to, že je spirituální dimenze Čechům cizí, neboť podle Evropské studie hodnot nejvíce lidí věří, že existuje „něco“ – nějaký bůh, duchovno nebo životní síla.⁹⁸ Vnímání a naplňování spirituální dimenze tak zcela jistě patří i do životů českých obyvatel, byť může být poněkud specifické a může vytvářet pro sociální práci velkou výzvu jak v uchopení konkrétní praxe, tak především v tom, jak o spiritualitě hovořit a přinášet ji do spolupráce s klienty, zejména vrátíme-li se k možné inspiraci v zahraniční praxi, která samozřejmě odráží stav a situaci té dané společnosti.

92 Andrew M. Greeley, *Religion in Europe at the End of the Second Millenium: A Sociological Profile* (New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 2004), 6, 39–53.

93 Grace Davie, *Religion in Britain Since 1945: Believing Without Belonging (Making Contemporary Britain)* (London: Wiley-Blackwell, 1994), 93–117.

94 Šiller, *Religiozita a spiritualita ve zdravotní a sociální péči*, 31.

95 Navrátil, Janebová a kol, *Reflexivní posouzení v sociální práci s rodinami*, 61–90.

96 'Unlike their Central and Eastern European neighbors, most Czechs don't believe in God', Pew Research center, aktualizováno 19. 6. 2017, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/06/19/unlike-their-central-and-eastern-european-neighbors-most-czechs-dont-believe-in-god/>.

97 Ladislav Rabušic, Beatrice-Elena Chromková Manea, *Hodnoty a postoje v České republice 1991–2017: pramenná publikace European Values Study* (Brno: Masarykova univerzita, 2018), 82.

98 'Religion', European Values Study, citováno 14. 12. 2020, <https://europeanvaluesstudy.eu/about-evs/research-topics/religion/>.

Teologie

Poněkud odlišnou pozici lze nalézt u teologie, která na rozdíl od objektivisticky ukotvených nezaopatřených přístupů již zmíněných oborů stojí uvnitř určitého náboženství, v našem kontextu konkrétně křesťanství.⁹⁹ Teologové přistupují k náboženství „zevnitř“, sami stojí na pozici víry, jsou přesvědčeni o jejich pravdivosti. Toto přesvědčení se opírá nikoliv o víru jakožto projev kultury, nýbrž o víru, která má svůj původ v Božím zjevení.¹⁰⁰ Teologie, přinejmenším v katolickém pojetí, spočívá v kritické rozumové reflexi křesťanské víry.¹⁰¹ Zabývá se funkcemi církve ve světě a společnosti, všímá si současné situace člověka a pohlíží na něj v jeho celistvosti. Tyto situace teologicky promýšlí, reflektuje a interpretuje ve snaze člověku pomoci.¹⁰² Teologie je „domovem“ spirituality, neboť samotný pojem má kořeny v křesťanské tradici, kde odkazuje k působení Ducha svatého, třetí božské osoby, na člověka a k odezvě tohoto působení v životě.¹⁰³ Teologie nevnímá vztah mezi náboženstvím a spiritualitou jako dualistický či kontrastní, jak jsme mohli vidět u jiných oborů. Hluběji se tomuto pojmu věnuje křesťanská teologie a jak již bylo zmíněno, současný kontext doznal posunu a spiritualita se v pojetí většiny oborů odpoutala od svého původního křesťanského základu a označuje individuální, na instituci nezávislý náboženský zájem.¹⁰⁴

Hluboké spojení teologie a sociální práce je zřetelné zejména z historie, neboť evropská sociální práce navazuje na bohatou tradici zejména křesťanské charity.¹⁰⁵ S teologií má společná témata, jako je milosrdenství, lidská důstojnost, spravedlnost, solidarita. Teologie přibližuje sociální práci její vlastní hlubinné dimenze.¹⁰⁶ Stává se jakýmsi zrcadlem, které odráží původní, hluboké a pevné kořeny a hodnoty, na nichž se zrodila a které přetrvávají v jisté formě ve všech jejích podobách. Svých duchovních kořenů se ze své podstaty sociální práce nemůže vzdát, neboť původní židovsko-křesťanské aspekty charitativní péče jsou přítomné a neustále se objevují i v sekularizované podobě sociální práce.¹⁰⁷

Pod vlivem teologie lze spiritualitu v sociální práci chápat také jako výzvu k docenění příběhu konkrétního člověka, který je nositelem neoddiskutovatelné hodnoty, na níž profesionálové záleží, která jej motivuje k angažované péči o toho, kdo mu je skrze profesi svěřen.¹⁰⁸ Ve vztahu mezi pracovníkem a klientem je, podobně jako ve filantropicky orientované sociální práci, zdůrazňován altruismus, praktická láska k bližnímu a empatie. Takto hluboce chápaný vztah k člověku může být založený právě na křesťanském nebo křesťanstvím inspirovaném pojetí lidské osoby a její bez-

99 Otakar A. Funda, 'Teologie – religionistika – předěl', *Religio: revue pro religionistiku* 3, č. 1 (1995): 86–88, https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/124706/2_Religio_3-1995-1_10.pdf?sequence=1.

100 Otakar A. Funda, 'Rozdíl mezi teologem a religionistou', *Religio: revue pro religionistiku* 1, č. 2 (1993): 177–179, <http://hdl.handle.net/11222.digilib/124639>.

101 Michal Opatrný, Markus Lehrer a kol., *Teorie a praxe charitativní práce, uvedení do problematiky: praktická reflexe a aplikace* (České Budějovice: Jihočeská univerzita, Teologická fakulta, 2010), 7.

102 Alois Křišťan, 'Praktická teologie, pastorační práce – mezioborové souvislosti', in *Praktická teologie pro sociální pracovníky*, ed. Michael Martinek (Praha: Jabok – Vyšší odborná škola sociálně pedagogická a teologická, 2008), 17–19.

103 Vojtěšek, Dušek, Motl, *Spiritualita v pomáhajících profesích*, 10.

104 'Rozpoznat neviditelné', Dingir, citováno 15. 12. 2020, https://dingir.cz/index.php?co=cislo/10/3/roznpoznat_neviditelne.

105 Helena Machulová, 'Křesťanské kořeny filantropického pojetí sociální práce', *Caritas et veritas* 9, č. 2 (2019): 17, DOI: 10.32725/cetv.2019.021.

106 Stephanie Bohlen, 'Teologie a sociální práce – podněty pro dialog', *Teorie a praxe charitativní práce: Uvedení do problematiky, Praktická reflexe a aplikace*, eds. Michal Opatrný, Markus Lehner (Budějovice: Teologická fakulta Jihočeské univerzity, 2010), 31–34.

107 Martin Chadima, 'Nepostradatelnost prvků charitativní péče v sociální práci – styčné body charitativní péče a sociální práce', in *Sborník z konference VII. Hradecké dny sociální práce – Rizika sociální práce, 2010*, eds. Martin Smutek, Friedrich W. Seibel, Zuzana Truhlářová (Hradec Králové: Gaudeamus, 2010), 497–500.

108 Ondřej Fischer, Ladislav Heryán, Petr Janděšek, Zdenko Š. Širka, 'Aspekty spirituality v příkladech teologicko-filosofického vzdělávání pro sociální práci', *Fórum sociální práce*, č. 2 (2018): 23, https://forumsocialniprace.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/10/2018/10/Ondrej_Fischer_-_Ladislav_Heryan_-_Petr_Jandesejek_-_Zdenko_S_Sirka_9-24.pdf.

podmínečné důstojnosti, jež není odvozená od žádného výkonu, zásluh, postavení apod.¹⁰⁹ Teologie vyzývá a podporuje sociální práci k rozšiřování obzoru při práci s klienty, k tomu, aby viděla „za“ běžné a každodenní, jasné a povrchové záležitosti denní praxe. Samotná výzva k respektu vůči duchovnímu přesvědčení člověka vede ke snaze hluboce porozumět klientovu světu v jeho komplexnosti a k tomu je potřeba jistá zkušenost, jakési „vnitřní“ porozumění subjektivitě člověka, který je „něčím víc“.¹¹⁰

Neopomenutelným tématem je taktéž osobní motivace, hodnoty a víra. Křesťanství a praxe víry jsou považovány za podstatný zdroj pomoci a motivace v sociální práci.¹¹¹ Mezi sociálními pracovníky je množství věřících křesťanů, které převyšuje podíl křesťanů ve společnosti obecně, a proto je nezbytné na tento rozměr pamatovat.¹¹² Opatrný však upozorňuje, že víra může mít pozitivní i negativní vliv na pomáhání, především jedná-li se o falešné motivy k pomáhání, které pramení z falešného pojetí víry.¹¹³

Teologie otevírá biblické inspirace – nejen pro sféru církevní sociální práce – a to jako motivace sociálních pracovníků, legitimizace úsilí a jako ideové a hodnotové impulsy, včetně možného zdroje pro posilu a copingové strategie samotných klientů, kterým může pomoci nést tíhu jejich sociální situace a zároveň nalézat vnitřní sílu k její změně.¹¹⁴ Důležitou roli zde hraje kromě osobního nastavení sociálního pracovníka a vztahu s klientem také zázemí, vedení a struktura organizace, ve které je sociální práce vykonávána.

Závěr

Uvedené koncepty spirituality představují jakýsi základní úvod do tematiky a orientaci v ní, a to z perspektivy psychologie náboženství, religionistiky, sociologie náboženství a teologie. Předkládá možné inspirace pro sociální práci, jak ke spiritualitě přistupovat, jak jí porozumět. Psychologie náboženství je důležitým zdrojem pochopení, jakou roli a význam může spiritualita v životě člověka získávat, ať je vyjadřována nábožensky, nenábožensky či postrádá explicitní podobu. Popis a detailní porozumění jednotlivým projevům spirituality přináší se svými poznatky religionistika. Vzájemný vliv jedinců, skupin a společnosti s důrazem na aspekt sociálního prostředí společnosti předkládá sociologie náboženství. Reflexi víry a její hluboký přesah do témat vlastních sociální práci nalézáme u teologie. Sociální pracovník by měl být schopen vést s klientem hovor na téma spirituality, ať je jedná o klienta vyznávajícího určité náboženské přesvědčení, či nikoliv. Jedna z klíčových otázek, která je součástí tématu spirituality, jež je pro českou sociální práci určitou výzvou, je spojena s holistickým přístupem k člověku, tj. vnímání člověka jako bio-psycho-socio-spirituální jednoty, podle kterého by neměla být při práci s klientem ignorována žádná dimenze. Může být spiritualita součástí práce s každým klientem a napříč celým spektrem sociální práce? Jak bychom měli přistupovat ke spiritualitě a její integraci do praxe? Náplň práce a podoba intervencí s klienty se liší např. u zdravotně-sociálního pracovníka v nemocnici, sociálního pracovníka v paliativní péči nebo pracovníka na sociálním odboru městského úřadu, a proto se domnívám, že se bude lišit i přístup ke spiritualitě, podoby a možnosti její integrace do praxe a spolupráce

109 Machulová, 'Křesťanské kořeny filantropického pojetí sociální práce', 25.

110 Fischer, Heryán, Jandajsek, Širka, 'Aspekty spirituality v příkladech teologicko-filosofického vzdělávání pro sociální práci', 13.

111 Opatrný, Lehrer a kol., *Teorie a praxe charitativní práce: Uvedení do problematiky, Praktická reflexe a aplikace*, 7.

112 Machulová, 'Křesťanské kořeny filantropického pojetí sociální práce', 26.

113 Michal Opatrný, 'Třináctá komnata vztahu teologie a sociální práce. K problematice negativních vlivů křesťanské víry na pomáhání', *Caritas et veritas* 1, č. 1 (2011): 45, DOI: 10.32725/cetv.2011.007.

114 Jakub Doležel, 'Biblické kořeny sociální práce', *Praktická teologie pro sociální pracovníky*, ed. Michael Martinek (Praha: Jabok – Vyšší odborná škola sociálně pedagogická a teologická, 2008), 26–39.

s klientem. V jádru nestojí pouze teoretické poznatky (které již máme v určitém objemu k dispozici) a praktické zkušenosti, ale také osobnostní charakteristiky každého pracovníka (postoje, hodnoty, přesvědčení, jistá sebe-reflexe vlastní spirituality, motivace), přístup klienta, cíle společné spolupráce a v neposlední řadě zázemí organizace či instituce, ve které sociální pracovník působí. V některých oblastech praxe se s akcentací tématu spirituality setkáme pouze okrajově, příp. vůbec nijak, a je tedy otázkou vhodnou k dalšímu rozpracování, zda je to v uvedeném kontextu správné, či nikoliv (např. zda je možné, aby se spiritualita klienta stala předmětem spolupráce v oblastech, kde pracovníci řeší spíše situace administrativní povahy nebo úzké specializace, fungují v multidisciplinárních týmech, bojují s nedostatkem času v kombinaci s přemírou klientů atd.). Na druhé straně máme již teď oblasti praxe, v nichž se se spiritualitou intenzivně pracuje. Formou práce se spiritualitou může být také v případě potřeby odkázání na další odborníky, například duchovní určité náboženské tradice, nicméně respektující rozhovor s aktivním nasloucháním a implicitním duchovním posouzením, které se dotýká témat smyslu života, inspirace a ideálů, spokojenosti v životě, motivace a zdrojů pro překonávání náročných situací, vděčnosti, důležitých osob a dalších, může mít důležité místo v běžné praxi sociálního pracovníka.¹¹⁵ Spirituální dimenze může být paradoxně pocíťována v životě jedince rovněž svou nepřítomností – v pocitech prázdnoty, odcizení, opuštění, v otázce po smyslu života, po spravedlnosti.¹¹⁶ Témata vážící se ke spirituální dimenzi, jako jsou otázky po smyslu života, prožívané pocity prázdnoty, hledání něčeho významného, potřeba vztahovosti, jsou pro praxi sociálních pracovníků běžná. Klienti se ocitají v obtížných životních situacích, které mohou být spojeny s nekvalitními mezilidskými vztahy, pocity osamělosti, nedocenění, nepochopení, se stresem, přepracovaností, pocity izolace a nepřijetí, které mohou ústít v existenční nejistotu či frustraci.¹¹⁷ Tato a další témata se stávají prostorem pro setkávání pracovníků a klientů nad spiritualitou, jejím významem a rolí v jejich životech a potenciálu při řešení situací, ve kterých klient potřebuje odbornou pomoc. V neposlední řadě je spiritualita výzvou pro vlastní sebereflexi pracovníka jako jeden z nástrojů, který pomáhá formovat jak praxi, tak osobnost pomáhajícího, a jako téma, které má své místo v dialogu mezi budoucími sociálními pracovníky, odborníky v praxi i v akademické sféře.

Kontakt

Mgr. Nicole Emrová

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Katedra sociální a charitativní práce

Kněžská 8, 370 01 České Budějovice

zvonin00@tf.jcu.cz

115 Edward R. Canda, Leola D. Furman, *Spiritual diversity in social work practice: the heart of helping* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 266.

116 Pargament, *Spiritually Integrated Psychotherapy: Understanding and Addressing the Sacred*, 3–4.

117 Vladimír Smékal, *Psychologie duchovního života* (Brno: Cesta, 2017), 105–107.